

«Чеська мова для українців» – спроба заповнити прогалину в навчально-методичній літературі, рекомендованій для вивчення сучасної слов'янської мови в україномовній аудиторії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Гондол В.П. Методика викладання у вищій школі. Електронний підручник / В.П.Гондол. – К.: ІМВ, 2006. – режим доступу: www.iir.kiev.ua; 2. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К.: Ленвіт, 2003; 3. Зайченко Н.Ф., Паламарчук О.Л. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) в обучении иностранным (славянским) языкам / Н.Ф.Зайченко, О.Л.Паламарчук. – Функциональная лингвистика. – № 3. – Т.1. – Симферополь, 2012. – С. 211-213; 4. Освітні технології / За ред. О.М.Пехоти. – К.: “А.С.К.”, 2001; 5. Hádková M. Evropské modely ve výuce cizích jazyků / Marie Hádková // Bohemistika. – 3/2006. – S.161-168; 6. Hasil J. Sociokulturní kompetence jako součást popisu úrovně českého jazyka / Jiří Hasil // Bohemistika. – 3/2006. – S. 183-192.

Георгієва С.І. (Одеса, Україна)

Континуум метрополії як база формування болгарських переселенських говірок

У статті зроблено типологічний аналіз болгарського діалектного континууму метрополії та його проєкція на болгарські переселенські говірки діаспори. Наведено перелік важливіших диференційних ознак діалектних типів, що може служити матрицею під час аналізу бессарабських болгарських говірок.

Ключові слова: діалект, говірка, болгарський діалектний континуум, болгарські переселенські говірки, діагностуючі діалектні маркери.

В статье сделан типологический анализ болгарского диалектного континуума метрополии и его проекция на болгарские переселенческие говоры диаспоры. Приведен перечень важных дифференциальных признаков диалектных типов, что может служить матрицей при анализе бессарабских болгарских говоров.

Ключевые слова: диалект, говор, болгарский диалектный континуум, болгарские переселенческие говоры, диагностирующие диалектные маркеры.

The article typological analysis of the Bulgarian dialect continuum of the metropolis and its projection on the Bulgarian dialects resettlement diaspora. The list of important differential features of dialect types that can serve as a matrix in the analysis Bessarabian Bulgarian dialects.

Key words: dialect, Bulgarian dialect continuum, resettlement Bulgarian dialects, diagnosing dialect markers.

Болгарський діалектний континуум є одним із складних щодо внутрішньої диференціації, що вплинуло і на долю переселенських говірок, зокрема і в Україні; говірки метрополії детермінували структурний розвиток говірок нової формації. Тому проблема диференціації континууму метрополії, принципів його членування залишаються важливими для пізнання особливостей структури та ліній розвитку переселенських говірок. Зауважимо, що бачення умов, причин і стану діалектної диференціації болгарського континууму змінювалися відповідно до накопичення емпіричної інформації про структуру та ареальні відмінності болгарських говірок. Особливо цінними для глибоко наукового дослідження діалектної диференціації болгарського континууму стали монографічні описи Ст.Стойкова [18], Т.Бояджієва [4], М.Сл. Младенова [13], І. Кочева [9] та ін., численні праці серій „Трудове по българска диалектология“ за ред. Ст.Стойкова та „Българска диалектология. Проучвания и материали“ за ред. К. Мірчева. Новим етапом в окресленні меж болгарських діалектів та інтерпретації умов, етапів їх виникнення стала перша у болгаристиці фундаментальна лінгвогеографічна праця „Български диалектен атлас“ (= БДА) у 4-х томах, підготовку якого розпочато за спільного керівництва Ст.Стойкова і С.Б.Бернштейна (т. 1) і продовжено під керівництвом Ст.Стойкова (т. 2-4). БДА створив передумови нового бачення болгарського діалектного континууму, його поглибленого вивчення у синхронії та діахронії.

Метою роботи є типологічний аналіз болгарського діалектного континууму метрополії та його проекція на болгарські переселенські говірки діаспори. Досягнення поставленої мети здійснюється шляхом розв'язання таких завдань: 1) систематизувати емпіричну інформацію та наукові праці про структуру та ареальні відмінності болгарського діалектного континууму; 2) виокремити та проаналізувати діалектні типи.

Діалектна диференціація болгарського мовного простору зумовлена неповторною історією болгар на Балканах, складними мовними процесами у XII-XV ст., коли сформувалися основні відмінності між діалектами. Найглибші відмінності між діалектами виникли у фонетичній системі, зокрема в континуації ǣ (Ѣ), голосних неповного творення (ъ, ъ) та носових голосних (Ѥ), (Ѧ); менш відчутними є граматичні відмінності – переважно формальна реалізація низки граматичних категорій (флексії іменників множини, означеність / неозначеність імен, наявність старих відмінкових форм, флексії дієслів теперішнього часу та ін.). Спираючись на інтегральні та диференційні риси говорів дослідники віддавна намагалися визначити діалектні типи і діалектну диференціацію болгарського континууму. Склалася традиція класифікувати діалекти за такими ознаками: 1) типи

рефлексів (**Ж**) ; 2) типи рефлексів (**Ѓ**); 3) за іншими фонетичними рисами; 4) за морфологічними та лексичними рисами; 5) за територіальним поширенням (докладніше див.: [18]).

Класифікацію болгарських діалектів за рефлексами носового голосного заднього ряду (**Ж**) в сучасних говірках запропонував Б. Цонев [22], визначивши за цією ознакою п'ять типів говорів:

1) **ѣ**-говір (*рѣка, зѣп, мѣж, мѣка, пѣт, дѣб* відповідно до ст. сл. *рѣка, зѣп, мѣж, мѣка, пѣт, дѣб*); поширений у Північно-східній та Північно-західній Болгарії та в східній частині Південно-східної Болгарії; такий же рефлекс характерний і для Сярьської, Демірхісарської, Гевгелійської, Кукушської, Воденської, Костурської, Леринської, Охридської, Стружської та Дебирської обл.;

2) **а**-говір (*ра̀ка, зап, даб, маж, мака, пат*); охоплює переважно Західну Болгарію – Врачанську, Ботевградську, Софійську (східна частина), Іхтіманську, Самоковську, Дупницьку та Кюстендільську обл. та говірки Пирдопської обл. у зоні східних говорів; за Б.Цоневим – *центральный говір*;

3) **о, ѓ**-говір (*ро̀ка, зоп, доб, мож, мока, пот; ро̀ка, зоп, дѓб, моѣж, мо̀ка, по̀т*); охоплює Родопську обл.; такий же рефлекс **о** (<**Ж**) поширений в окремих західноболгарських говірках – в Галечській, Реканській, Бітольській і Валешській обл.;

4) **ѐ**-говір (*рѐка, зѐп, дѐб, мѐж, мѐка, пѐт*); поширений у Тетевенській обл. та в двох селах з єркецьким типом говірок у Східній Болгарії – Козичино (Єркеч) у Поморійській обл. та Гулища у Варненській обл.; **ѐ**-говір поширений і в с.Радожда і Венчани (Македонія) [4, 152];

5) **у**-говір (*ру̀ка, зуб, дуб, муж, мука, пут*); поширений на заході вздовж болгарсько-сербського кордону (зх. частина Белоградчика, Царибродська, Тринська, Брезнишська, Босилеградська, Кратовська і Тетовська обл.).

Окремий тип говірок становлять ті з них, у яких відбувся фонемний розклад носової голосної фонemi заднього ряду на вокал + сонант **м** чи **н**: *бѣнда, дѣмб, мѣндра, гѣмба, дамб, гамба, домб, зомб* (говірки в Солунській, Костурській та Корчанській обл.). Ст. Стойков зауважив, що межа поділу за рефлексами носового голосного заднього ряду (**Ж**) не накладається на поділ за іншими важливими диференційними рисами [18, 88].

Класифікацію болгарських діалектів за іншими фонетичними ознаками намагалися запропонувати багато дослідників. Так, в основу одного з поділів Б.Цонев поклав типи вимови груп приголосних *шт* – *жд*, рефлексами голосних неповного творення та наголосом, який, однак, поступається діалектному поділові за рефлексами /ѣ/ (**Ѓ**) та (**Ж**) [22, 344-350].

За рефlekсами *шт* (< *tj) і *жд* (< *dj) Б.Цонев окреслив три діалектні групи:

1) *шт*-, *жд*-говір (*ношт*, *лєшта*, *срєшта*; *прєжда*, *вєжди*, *междà*); поширений у більшій частині болгарської мовної території (Східна і Північно-західна Болгарія за винятком прикордонної обл.);

2) *ч*-, *и*-говір (*ноч*, *леча*, *среча*; *преча*, *веи*, *меца*); поширений у західних країнах болгарського континууму на межі зі сербськими говірками, охоплює західну частину Белградської, Царибродської, Тринської, Брезнишської, Босилеградської обл.; послідовно такі рефлекси відомі в прикордонних *у*-говірках;

3) *к'*-, *г'*-говір (*нок'*, *лек'а*, *срек'а*; *прег'а*, *вег'и*, *мег'а*); рефлекси поширені у західноболгарських говірках (Кюстенділська, Кумановська, Кратовська, Шипська, Скопська, Велешська, Тиквешська, Прилепська, Бітольська та Кичевська обл.).

Недоліком цієї класифікації Ст.Стойков вважав неспівмірність величин ареалів, які охоплюють зазначені рефлекси у континуумі болгарської мови [18, 88]. На додаток до класифікації Б. Цонева, Т. Бояджієв виділив ще тип *шч*-, *ждж*-говірок (*ношч*, *лєшча*, *межджа*, *прежджа*, *вежджа*); говірки Струмської, Охридської, Преспанської, Костурської, Леринської обл. та говірки Корчанської обл. (на півдні Албанії) [4, 153].

Крім наведених вище основних рефлексів у болгарських говірках відомі змішані рефлекси *tj і *dj; так, в разложьких, іхтіманських та самоковських говірках зафіксовано сполуки *шч* і *жд*; змішані рефлекси *шт*, *шч*, *ч*, *к'* *ждж*, *дж*, *г'* відомі в багатьох південно-західних говірках Македонії (воденських, костурських, шипських, охридській, бітольських та ін. говірках) й Греції.

Голандський славист Н. Ван Вейк в основу своєї класифікації болгарських діалектів поклав характер рефlekсації /*ʔ/ в новому закритому складі – як [ʔ] чи [o], напр.: *сън*, *дъш* – *сон*, *дош* на місці ст. блг. *сѣнѣ*, *дѣждѣ* [18, 89]. Ця ареальна відмінність сягає давньоболгарської епохи, коли сформувався поділ на східний і західний макроареали. Сьогодні ця ізоглоса не має виразного окреслення: відзначено випадки поширення словоформ з *о*-рефlekсами у зоні превалювання ʔ-рефlekсів, напр., у пирдопському говорі в одних говірках – у прийменниках і префіксах (*воф*, *возданах*, *сос*, *собуе*), в інших – у префіксах і суфіксах (*воф*, *сос*, *петок*, *песок*), а ще в інших – у будь-яких закритих складах (*воф*, *сос*, *петок*, *бочва*, *дош*). Проте немає болгарських діалектів, у яких на місці /*ʔ/ послідовно був би зафіксований [o], як в деяких македонських говорах.

Зауважимо, що голосний [o] на місці /ɔ/ відомий і в деяких родопських говірках, проте це наслідок інших фонетичних процесів розвитку вторинних вокалів, що постали внаслідок злиття рефлексів голосних неповного творення та носових (*дош, могла, зоп, кл'отва*), а в мізійських говірках [o] на місці /*ɔ/ зафіксовано в артиклі іменників чол. роду (*гърбо, нусо*) та в суфіксі -ък (*добиток, петок*). Це означає, що й за цією ознакою болгарські діалекти не можна чітко диференціювати [там само, с. 89].

Цонев Б. пропонував класифікувати болгарські діалекти і за рефлексами псл. /*ɔ/ та /*ɐ/. У передмові до видання пам'ятки “Добрейшево четвроевангелие” (Софія, 1906, с. 30-31) він окреслив такі діалектні групи: 1) рупсько-родопську, зі зміною /*ɔ/ > [o] та /*ɐ/ > [ʔ]; 2) південно-західну, зі зміною /*ɔ/ > [o] та /*ɐ/ > [e]; 3) північно-східну, зі зміною /*ɔ/ > [ɐ] та /*ɐ/ > [ɐ], [e]; 4) північно-західне, зі зміною /*ɔ/ > [ɐ] та /*ɐ/ > [ɐ]. Недоліком цієї класифікації є неохоплення усіх типів рефлексів давніх голосних неповного творення, напр., у мізійських говірках північно-східної групи зафіксовано тип рефлексів /*ɔ/ > [o], у східних рупських – /*ɐ/ > [e] та ін., які не відбито у цій класифікації. І.Кочев зазначає, що за рефлексами псл. /*ɔ/ у болгарському континуумі окреслюється три групи говорів: 1) з рефлексами [e] або [ʔ] – рупсько-родопські говірки; 2) з рефлексами [ɐ] – перехідні говірки; 3) з рефлексами [ɐ] ([a]), [e] – північно-східні, південно-західні та східна частина північно-західних говірок [11, 296]; свого часу зауваження до цієї класифікації висловив Ст. Стойков. Відзначимо, що жодна з наведених класифікацій не є остаточною, оскільки ґрунтується на одній з багатьох структурних рис без урахування інших важливих диференційних ознак.

Над проблемою залучення до класифікації діалектів за морфологічними та лексичними ознаками, які б творили пасмо ізоглос, працювали Л.Мілетич [12], Ст.Стойков [18], І.Кочев [9; 10], Т.Бояджієв [5; 6], С.Б.Бернштейн [2; 3], О.В.Чешко [23; 24], Г.П.Клепікова [7; 8], В.Шаур [25].

Дослідники виділяють такі ізоглоси, що диференціюють болгарський континуум.

1. Флексія іменників чоловічого множини, основа яких закінчується на приголосний: у говорах Північно-східної Болгарії (за винятком мізійського говору) – флексія -и, напр.: *пръстени, ръкави, гълъби*, а в діалектах Західної і Південно-східної Болгарії – -е: *пръстене, ръкаве, гълъбе*.

2. Флексія 1 особи дієслів І і II дієвідмін теперішнього часу множини минулого часу: у говорах Північно-східної Болгарії – -м (*берем, четем, вървим*), а в діалектах Західної та Південно-східної Болгарії – -ме (*береме, четеме, вървима*); у зорянській говірці функціонують словоформи з першою і другою флексіями.

Лексичні опозиції *ас ~ ѡа* (я) , *недей ~ немой*, *крак ~ нога* (нога), *риза ~ кошул'а* (сорочка), *стан ~ разбой* (тк. стан) , *гореишт ~ жежежък* (гарячий), *къс ~ крап* (короткий) та ін. (перша – у діалектах Північно-східної Болгарії, друга – у говорах Західної та Північно-східної Болгарії; у зорянській говірці функціонують лексеми *ас* і *ѡа*, *недей* і *немой*, *крак*, *риза*, *стан*, *гуреишт*, *къс*. Такий же ареальний поділ утворює ізоглоса наголосу у двоскладових іменниках середнього роду однини та в слововформах дієслів 2-ї особи однини I і II дієвідмін, відповідно – флексивний наголос у першому ареалі (*месѡ*, *кроснѡ*; *берѡ*, *носѡ*, *метѡ*) і накореневий – у другому (*мѡсо*, *крѡсно*; *бѡри*, *нѡси*, *мѡти*). На підставі ізоморфа та ізолекс окреслюються центральний та латеральний ареали болгарського континууму.

Класифікація діалектів за територіальною ознакою. Відомі досі класифікації болгарських діалектів та визначення їхніх меж мають суттєві недоліки. Насамперед вони не збігаються і наближаються одна до іншої, а, як правило, ділять континууми, визначені як спільні за іншими ознаками. Як зауважено вище, діалектна диференціація болгарської мови є складною; діалекти не відділені один від другого неперехідними бар'єрами, а переходять один в другий, переплітаються, що ускладнює виділення їхніх меж. У болгаристичі поширення набув поділ континууму на дві діалектні групи – східну і західну, що свого часу обґрунтували Б. Цонев [22, 302 - 419] та Л. Мілетич [12, 17-19]. О. Теодоров-Балан у статті „Родопското наречие” зробив спробу виділити, крім східної й західної, ще й третю групу – „південне чи родопське наріччя” [21]; пізніше дослідженням родопського говору займалися Т. Бояджиев [4] та ін. Ст. Младенов у статті „Луи Леже и въпросът за македонските говори”[17] запропонував виділити у західній групі південно-західні „македонські” і північно-західні „шопські” говори.

Ст. Стойков зауважив, що сучасний стан болгарської діалектології не уповажнює на остаточну оцінку сучасних болгарських діалектів, на визначення шляхів їхнього історичного розвитку, а змушені обмежуватися лише загальним географічним окресленням і спиратися на традиційний поділ на дві основні групи діалектів: східну і західну [18, 95-96].

1. Східна група діалектів.

Розгляд діалектної диференціації метропольного болгарського континууму важливий з огляду на те, що діалектний тип говірок, які лягли в основу переселенських, виявився детермінатором структури і, частково, наступних змін останніх.

Відомо, що переселення болгар у Бессарабію здійснювалося переважно з північно-східних і південно-східних земель Болгарії, тобто переселенські говірки (крім Тернівки в Надазов'ї) належать до східного діалектного типу.

У класичній праці Л. Мілетича „Східноболгарські говори” (“Das Ostbulgarische” – Wien, 1903) уперше подано всебічний аналіз східноболгарських діалектів на відміну від давніших розрізнених свідчень про говірки Свишова, Ловеча, Трояна і Габрово. Нечисельні фольклорні тексти було записано неточно, що не забезпечувало відтворення діалектних явищ, зокрема фонетичних. Цінність дослідження Л. Мілетича визначається і тим, що автор особисто у польових умовах зібрав значний за обсягом матеріал про всі східні болгарські діалекти [12, 10]. На думку Л. Мілетича, всі східноболгарські говори за морфологічними рисами об’єднуються у два типи. Такою рисою є членна форма іменників чол. р. одн.: в одних виступає флексія -ò (о [y]), а в інших – флексія -ьт (-ъ), напр., *мосто*, *столо* чи *мостьт* (*мостъ*), *стольт* (*столь*); ця риса розмежовує о-діалект (північно-східний) і ьт-діалект (південно-східний) [12, 18-19]. Т.Бояджієв зауважує, що північно-східний діалект розпадається на дві групи говірок – мізійські і балканські (з виділенням окремо гребенської підгрупи), а південно-східний діалект – на три – східнорупські, родопські й західнорупські [4, 156]. Л. Мілетич у структурі південно-східного діалекту виділив – фракійську (рупську) і балканську групи говорів [12, 19]. За класифікацією Ст. Стойкова, східний ареал поділяється на мізійський, балканський і рупський говори [18, 101].

1.1. Мізійський говір. Мізійський говір поширений у селах Шуменської, Преславської, Новопазарської, Провадійської, Поповської, Разградської, Беленської, Русенської та, частково, Тирновської областей. Давніше цей говір займав усю Дунайську рівнину від річки Іскір до Чорного моря; нині ареал говору звужений, обмежений західніше р. Янтра, на північний захід і південний захід від балканського говору у Свищовській і Севлієвській обл. Мізійським діалектом користуються: старе населення Північно-східної Болгарії – *полянци* та *ерлії*, а також їхні етнографічні різновиди *капанці* (Разградська і Поповська обл.), *гребенці* (Русенська обл.), *шиковці* (Провадійська та Шуменська обл.). Мізійські говірки поширені і в Південно-східній Болгарії (Карнобатський, Бургаський і Айтоський р-ни) та в Одринській обл.; їхні носії – т.зв. *загорці* “які прийшли з-за гори”, тобто з ареалу, який розташований північніше Старої планини, з Шуменської, Разградської та Провадійської обл.

Типово мізійським є шуменський говір.

Зауважимо, що мізійський говір поширений і в деяких болгарських селах в Україні, в Молдові, Румунії.

Характерними рисами давнього мізійського говору є рефлексія староболгарських голосних фонем (Ж) та /ѣ/ як [ъ]: *път*, *зъб*, *бъчва*, *дъжд*.

Часто у суфіксальних складах відбувається зміна [ъ] > [о], а в ненаголошеному складі відбувається наступна зміна > [у]: *вътук, пударук, петук, момук*. Рефлексом староболгарської голосної фонемі /ѣ/ (ǫ) є [е] – *йедър, зет, жетва*, а фонемі /ъ/ – голосні [е] та [ъ] – *ден, тенък, але пѣстър, упъна*. Фонема /ѣ/ (ǫ) під наголосом у позиції перед твердим приголосним рефлексується як ['а], а перед м'яким приголосним – як [ê] (розширений, обниженої артикуляції): *б'ал і бѣли, л'ато і лѣтен*; за таких же позиційних умов відбувається перезвук [а] (з давнього */а/) ~ [е]: *пи'ан – пиени, чаша – чеши, дамаджана – дамаджени, ям – ежете, едем*.

Приголосні [х] і [ф] у різних фонологічних умовах – на початку, в середині чи в кінці слова можуть зазнавати редукції (елізії) або ж змінюватися на [в], [у]: *ходи > оди, хл'аб > л'аб, храна > ранъ, дрехи > дреи, фанела > ванела, фенер > венер, см'ах > см'ау, вид'ах > вид'ау, лежаха > лежава*.

Мізійським говіркам властиві: асимілятивна зміна [дн] > [нн]: *седна > сена, гладна > ланна*; лабіалізація [и] у сусідстві з губними приголосними (перед чи після них): *пипер > п'упер, бивол > б'увол, срамежлив > срамежл'ув, ходихме > ход'увме*.

Характерною морфологічною рисою давніх мізійських говірок є наявність артикля чол. р. -о, -у (*крако, носо, столу, двору*), закінчення -е для іменників чол. р. у н. в. мн. (*другаре, майсторе, рькаве*). У множині дієприкметники з наголосом на закінченні мають флексію -е: *биле, душе, мужле*; зафіксовано залишки відмінкових форм в іменниках чол. р.: *д'ада, сина, сину, свекра, брата*. Іменники ж. р. з наголосом на закінченні мають флексію -ъ: *гуръ, вудъ, брьдъ*. Типовим є вживання прийменника у замість *в* (у *селото, у Руссе*) та прийменника *въз* 'до; біля' (*къштата е въз чеимъта*).

Форма 3. відм. особового займенника 3 ос. ч. і с. родів має форму *и* замість *го*: *де да и тур'а туй нешту*. Особовий займенник 3 ос. може виконувати функцію вказівного займенника, напр.: *у него ден замість в този ден, у т'а къшта замість в тая къща, нейа жена замість тая жена*.

1.2. Гребенська говірка. До середини ХХ ст. говірки Добруджі залишалися недостатньо вивченими. Як справедливо зауважив Ст. Стойков, говірки Північно-східної Болгарії не були предметом системного вивчення, тому дослідники не мали про них вичерпної інформації [18, 104]. Пізніше ці говірки докладно вивчали І. Кочев [9], М. Сл. Младенов [13] та ін.

Гребенці – давнє аборигенне населення, яке ніколи не залишало цю область. Т. Бояджієв виділяє гребенську говірку (в минулому – діалект усього населення Добруджі) за його характерними ознаками в окремий тип [4, 157]. Ця говірка сьогодні поширена у наддунайських і

надчорноморських селах північно-західної частини Добруджі (Сілістренська і Тутраканська обл.).

Гребенській говіріці притаманний перезвук [a] ~ [e] після м'яких приголосних і шиплячих на зразок *б'ал* – *бели*, *шапка* – *шепки*. Іменники чол. р. мають членну форму -о, як і в інших мізійських говірках.

У к. XIX – на поч. XX ст. відбулося змішування автохтонного населення Добруджі з переселенцями з балканських і підбалканських сіл, з Провадійського та Разградського районів, із Фракії та Странджі. Змішування населення зумовило і діалектне змішування, що дається взнаки і сьогодні у діалектній строкатості.

1.3. Балканська говірка. *Балканські говірки* у метрополії поширені в Балканській та Середньогорській обл. на схід від т.зв. ятевої межі. На півдні вони охоплюють більшу частину Фракії й сягають схилів Родоп, а на півночі – сягають Дунайської рівнини та Добруджі. Звичайно, говірки на таких значних обширах не зберігають цілковитої структурної єдності. На північ від Старої планини балканські говірки змішуються з мізійськими, а на заході і півдні поширені перехідні говірки, у структурі яких поєднані риси західноболгарські і південно-східні (рупські) риси. Зауважимо, що назва *рупські* (говірки) є спільною для південноболгарських і всіх говірок східніше ятевої межі у південній частині болгарського континууму; термін належить П. Р. Славеєкову, і пов'язаний з етнографічною назвою мешканців Родоп і Фракії – *рупці* чи *рупалани*. Межі рупського говору визначив К. Іречек. Сьогодні рупський тип говірок найкраще зберігся у Странджі, Родопах, Разлозі, Гоцеделчеві та в Болгарській Фракії. Ці говірки творять структурну цілість; вони поширені на значній території.

Як окремий діалектний тип *балканські говірки* на тлі інших східноболгарських говорів характеризує перезвук [a] ~ [e] на місці давньоболгарської фонемі /ѣ/ (Ѣ): *б'ал* – *бели*, *мл'ако* – *млечен*, *бр'аг* – *брегове*. Ятевий перезвук, виявляючись у різних фонологічних позиціях (*добре* – *добр'а*, *кѣде* – *кѣд'а*, *виѣде* – *вид'а*, *неѣшто* – *н'ашто*, *мреѣжа* – *мр'ажа*), у балканських говірках становить послідовне системне явище, підпорядковане низці закономірностей, чим вирізняє ці говірки з-поміж інших східноболгарських. Крім ятевого перезвуку відомий перезвук [a] ~ [e] після палатальних та піднебінних приголосних, насамперед після [й] та [ч] (*ѣасла* – *если*, *ѣама* – *еми*, *овчар* – *овчери*); таке позиційне обмеження перезвуку поширене в усіх балканських говірках.

Іншою ознакою балканського типу говірок є редукція широких голосних, яка проте не охоплює усієї території. За описами Т. Бояджієва, у західній частині поширення балканських говірок (Пирдопська та

Тетевенська обл.) редукція обмежена голосними [a] та [o], а в центральній та східній частинах ареалу охоплює і голосний [e] (що походить з давньоболгарських /ѣ/, /е/, /е/, /ѡ/), який у ненаголошеній позиції редукується до [u] або [ʼa] : *дете* – *дите* / д'ате, *млекар* – *мликар* / *мл'акар*, *пролет* – *пролит* / *прол'ат*, *гнездо* – *гниздо* / *гн'аздо*, *беден* – *бедин* / *бед'ан* та ін. [4:158]. Докладніший опис подав Ст. Стойков, вказавши на те, що говірки вздовж ятевої межі в Пирдопській, Тетевенській, Луковитській та західніше Ловешької обл. у ненаголошеній позиції мають чистий, нередукований вияв – [e] (*млекар*, *гнездо*, *пролет*, *зиме*). В одних говірках (у Тирновській, Троянській, Сливенській та Старозагорській обл.) голосний [e] перед наголошеним складом редукується в [u], а після наголошеного – в [ʼъ] (*млика̀р*, *гнизд̀о*, *пр̀ол'ѣт*, *зѣм'ѣ*); в інших говірках (Котелський р-н) така зміна відбувається за інших умов: перед наголошеним складом голосний [e] змінюється в [ʼъ], а після наголошеного – в [и] (*мл'ѣка̀р*, *гн'ѣзд̀о*, *пр̀олит*, *зѣми*) [18, 107].

За низкою ознак балканські говірки поділяються на західно-, центрально- та східнобалканські.

У західнобалканських говірках (тетевенські, пирдопські і панагюрські) поширені риси, властиві і сусіднім говіркам західніше ятевої межі. Зокрема, це: а) наявність рудиментарних дієслівних форм із закінченнями: *мола*, *права*, *вида*, *носа*, *реда*;

б) наявність рухомого наголосу у формах аористу: *ходѣх*, *носѣх*, *моѣх*, *правѣх*;

в) розвиток давньоболгарських голосних фонем /Ѣ/, /ѡ/: у пирдопських говірках поширений рефлекс [a] (*даб*, *заб*, *кашѣта*, *дажд*, *сан*), а в тетевенських – під наголосом широкий [ѣ] (*дѣб*, *зѣб*, *кѣшѣта*, *дѣжд*, *сѣн*). Від цієї риси залежить і вимова членної морфеми чол. р., наголошеної флексії ж. р. –а, закінчення дієслів 1 особи одн. теп. часу (*мѣжѣ*, *дѣбѣ*, *горѣ*, *главѣ*, *четѣ*, *орѣ* – Пирдопський р-н; *мѣжѣ*, *дѣбѣ*, *горѣ*, *главѣ*, *четѣ*, *орѣ* – Тетевенський р-н). У панагюрських говірках рефлексом давньоболгарських голосних фонем /Ѣ/, /ѡ/ є [ъ] (*дѣбъ*, *зѣбъ*, *горъ*, *главъ*, *четъ*, *оръ*);

г) різним був розвиток давніх сполук [*ѣр], [*ѣл]: лише як [рѣ], [лѣ] – у говірках Пирдопського р-ну (*крѣпа*, *вѣлна* / *крпа*, *влна*), і як [ѣр], [ѣл] – у говірках Панагюрського р-ну (*тѣргѣна*, *кѣвлѣна*); у тетевенських говірках ця сполука розвинулася або як складотворчі *р*, *л*, або як *ѣр* чи *рѣ*, *ѣл* чи *лѣ* (*крс*, *влна*, *крѣс*, *вѣлна*, *вѣрба* і др.) наявність закінчення –е для багатоскладових іменників чол. р. множини (*косѣче*, *майсторѣ*), для форм активних дієприкметників минулого часу (*билѣ*, *душлѣ*, *правилѣ*);

д) зміна палатальних *т'*, *д'* на *к'*, *г'* еднає пирдопські говірки із

сусідніми елінпелінськими та ботевградськими говірками (д'адо – г'адо, вид'ах – виг'ах, д'ул'а – г'ул'а, зет'а – з'ек'а);

Від інших балканських говірки Тетевенської, Пирдопської та Панагюрської обл. відрізняються дистрибуцією ятевого перезвуку (пор.: н'ашто, гр'ашка, в'ажди, м'ад, ц'ав) та обмеженням перезвуку етимологічних [а] й [е] позицією після [ч] та [й] (чаща-чеши, овчар-овчере, пол'ана-полени, но жаба-жаби, шапка-шапки).

Центральнобалканські говірки поширені у Центральній Старій планині та Середній горі (села у Ловешькому, Троянському, Габровському, Севлієвському, Тревненському, Карловському, Калоферському та Казанлъкому р-нах); їхніми носіями є давнє автохтонне болгарське населення із самоназвою *балканджії* чи *горненці*.

Визначальні риси фонетики та морфології цих говірок лягли в основу новоболгарської літературної мови, що вплинуло на її наступний розвиток.

Центральнобалканські говірки належать до т.зв. *ъ-говірок* за рефлексом давньоболгарських голосних фонем /Ѣ/ та /ѣ/ (дѣб, зѣб, дѣжд, сѣн). Нерідко голосний [ѣ] є рефлексом /ѣ/ (Ѣ) і /ѣ/ (ѣ), пор.: дошѣл, тѣмен, тѣнѣк, жѣлѣд, жѣне, жѣтва, шѣпа, шѣтам. Зміна давніх сполук [*ѣр], [*ѣл] залежить від структури наступного сегмента – кількості наступних приголосних, пор.: вѣржа – вѣзка, кѣлве – кѣвна. Іменники чол. р. мають артикль -ѣт: мѣжѣт, градѣт, носѣт.

Характерною відмінністю балканських говірок від інших східних є тип наголошування слів окремих категорій, зокрема: а) наголошування флексії непохідних іменників ж. і с. родів (женѣ, горѣ, водѣ, полѣ, месѣ, перѣ); б) наголошування флексії дієслів 1 особи одн. теперішнього часу (четѣ, метѣ, орѣ) та у формах наказового способу (чети, мети, ори, четѣте, пишѣте); в) наголошування кореневого складу у формах аориста (хѣдих, кѣзах, нѣсих, що є спільним тепер із нормою літературної акцентуації). Говірки Котельського, Еленського та Дряновського р-нів становлять різновид центральнобалканських говірок.

Східнобалканські говірки поширені у Сливенській, Ямбоській, Бургаській, Новозагорській, Старозагорській та Чирпанській обл. У I пол. XIX ст., переважно після російсько-турецької війни 1828 р., великі групи мешканців Сливенської, Старозагорської і Ямбоської обл. перейшли Балкани й осіли у Північно-східній Болгарії (р-ни Варни, Добрича та Балчика), а деякі групи дійшли до Бессарабії, де й нині проживають компактно.

Фонетичними та морфологічними рисами східнобалканські говірки структурно близькі до інших балканських а-говірок. Від сусідніх центральнобалканських говірок східнобалканські (т. зв. підбалканські)

говірки відрізняються флексією дієслів 1 особи одн. теперішнього часу (*четà, метà, плетà*) та флексією -а в іменниках ж. р. (*горà, водà, рькà*). Артикль іменників чол. р. однини -ъ (*плетъ, мъжъ, брегъ*) і -ти – для множини (*мъжѣти, женѣти, бàбити*).

До східнобалканських належать і *еркецькі* говірки, діалектоносії яких мешкають у Східній Старій планині. Через розселення мешканців із сіл Козичене (раніше Еркеч), Поморійське і Голиця Варненської обл. еркецькі говірки розширили ареал свого функціонування, зокрема в села нижньої течії річки Камчія у Варненському, Провадійському, Балчишському – аж до Сілістренського – районів. Серед балканських говірок еркецькі говірки займають особливе місце; в їхній структурі збереглися деякі архаїчні риси, притаманні старим говорам Північно-східної Болгарії, які пов'язують їх з мізійськими говірками. Дві з цих характерних рис цих говірок особливо цікаві й рідкісні; зокрема:

а) наявність часокількісних характеристик (довгот) голосних під наголосом (*мѣд, кѡн, сѣло, бàба, сокѡл, мл'àко*);

б) вимова широкого [ѣ] під наголосом на місці давньоболгарських /ъ*/ (*Ж*), /*ѣ/ (*Ѣ*) (*мѣж, зѣб, дѣжд, сѣн, гѣба, врѣме, бѣше, бѣли*); звідси – фонетичне обличчя окремих граматичних форм: *бѣре, берѣт* (бєра, бєрат), *главѣ, душѣ* (глава, душа), *мъжѣ* (мъжът).

1.4. Рупські (фракійські) говірки. Цей діалектний тип сформувався у ранньому середньовіччі, доказом чого служать збережені архаїчні фонетичні, граматичні та лексичні та тенденції наступного розвитку структури цих говірок. Зокрема, це такі риси:

а) розвиток давньоболгарських /ѣ/ (*Ѣ*) та /а/ як напружений [ѣ] (*голѣми, дѣте, срѣштам, кочѣн, овчѣр*);

б) відсутність змішування рефлексів передньорядного і задньорядного носових, а також передньорядного і задньорядного редукованих: *ѣ, Ж > ѣ, ѡ, А > (сѣн, зѣб, тенко, темно, зет, шетам, жетва)*;

в) наявність м'яких шиплячих /ж'/, /ш'/, /ч'/, /дж'/ (*ж'аба, сеж'ба, т'еш'ка, куш'ара, ч'ас, ч'ул'ак*), що виразно вказує на архаїчність рупських говірок;

г) численними є залишки відмінкових форм іменників і займенників: *ут тàтка, йди при Пѣтра, кàжи на нàшѣк Ивàна*;

г) наявність вказівних займенників *тѡя (тѡа), сѡя (сѡа), нѡя (нѡа)*, що сягають відповідних давньоболгарських форм *тѣъ, сѣъ, онѣъ*;

д) наявність суфіксів -оам та -ицям для творення форм недоконаного виду дієслів (*купѡвам, пладнѡвам, нарицям, съблѣицям*);

е) функціонування займенників *кутри, кутра, кутро* замість *кой, коя*,

коє (від давньоболгарського кѣторѣ), пудин, буадин `якийсь` (давньоболгарське лико ѣдынѣ), врит, фрит `усі` (давньоболгарське вѣрѣдѣ), хми замість им, хи замість и та ін.

За сукупністю рис рупські говірки поділяються на східнорупські, родопські й західнорупські.

Східнорупські говірки поширені в Странджі, Північній, Західній Фракії (сучасна Греція) та в Східній Фракії (сучасна Туреччина). На теренах Болгарії сформувалися два типи говірок – фракійські і странджанські, між якими пролягає т.зв. *загорський клин* – різні за структурою північно-східні говірки, поширені в долині р. Тунджа в Одринській обл. аж до Мармурового моря на півдні.

До важливіших рис странджанських говірок належать:

- а) перехід м'яких т', д' в к', г' (пѣт > пѣк', девет > девек' брат'а > брак'е);
- б) наявність м'яких довгих приголосних л':, н':, к':, г': (бил:'е 'ліки', фил:'е 'шматок', лил:'ен 'бузок', иман:'е 'майно', сирен:'е 'бринза', камен:'е 'каміння', цвек:'е 'квітка', брак:'е 'брати', ливаг:'е 'луги')
- в) заміна сполуки шт > шч, що виявлено нерегулярно (блешчї, ушчїна, н'ашчї, бошчї).

Фракійським говіркам притаманна багатоманітність часток, які використовуються для творення дієслівних форм майбутнього часу (жа, за, са, ке, ше); наявність відмінюваних члених форм іменників (сїнатоґо, сїнатоґому, бабєтоґхи, стѣритєґму, нѣшеток. Фракійським говіркам не властиві африкати дж, дз; обмеженим є вживання приголосного [х] (див.: *òро* < *хоро*, *уò* < *ухо*, *òра* < *хора*, *снѣа* < *снаха*, але *одих*, *казах*).

Серед переселенських болгарських говірок України функціонують говірки північно-східного (мізійського), південнобалканського і підбалканського (слівенського) та східнофракійського типів.

Відповідно до поширеної сьогодні серед болгаристів класифікації переселенських болгарських говірок в Україні і Молдові традиційно виділяють кілька типів, у назвах яких відбито давні назви тих сіл, мешканці яких репрезентують відповідний діалектний тип; це: чушмелійський, чийшійський, вільшанський, балканський, фракійський, східнородопський типи говірок, а також деякі інші [докладніше див.: 1, 32-34].

Бернштейн С.Б. відзначив такі особливості балканських говірок діаспор: 1) північно-східний тип вимови /ѣ/ (ѣ); проте доля рефлексів цієї фонемі під наголосом у кінці слова не однакова; 2) перезвук [а] ~ [е] після шиплячих та м'яких приголосних (за винятком говірок сс. Задунівки, Новоіванівки, частково – Главан); 3) сильна редукція ненаголошених

голосних; 4) відсутність результатів середньоболгарського чергування носових голосних у словах *жетва*, *шепа*, *шетам*; 5) більшості говірок не властива лабіалізація [e] у слові *жел'азо*, для деяких говірок – і в слові *чел'ак*; послідовна лабіалізація [u] у словах *жуф*, *жувеет*; 6) фонетична структура лексем *фл'азам*, *фърл'ам* в усіх говірках, за винятком говірок сіл Виноградівка, Оріхове, Голиця, у яких відзначена структура *ул'азам*, *върл'ам*; більшості говірок цієї групипритаманна фонетична структура лексеми *фътри*, за винятком говірок болгарської групи; 7) наявність африкати [dз], крім говірки Твардиці та деяких змішаних говірок; 8) збереження ініціального [x], а в інтервокальній позиції – [x] або [y]; у деяких говірках відзначено відхилення від цієї тенденції, переважно у дієслівних формах (*б'аа*); 9) асимілятивні зміни груп приголосних *дн* і *бн* в *нн* (*панна*, *дремни*), за винятком говірок болгарської групи; 10) фонетична структура окремих слів: *џол*, *оли*; виняток – говірки болгарської групи; 11) фонетична структура слова *дълак*; 12) фонетична структура слова *вълк* (лише в балканських та в ольшанській говірках); 13) фонетична структура слова *чилà* (замість *пчела*); 14) фонетична структура слова *църули* (замість *цървули*); 15) фонетична структура слів *мехиц*, *нохче* (замість *месиц*, *ношче*), яка поширена переважно в балканських говірках; 16) фонетична структура слова *дивиндисе* (замість дев'яност), широко знана в балканських говірках; 17) наявність флексії *à* в іменниках ж. р.; наявність флексії *à* в дієсловах 1 особи одн. теперішнього часу (за винятком говірок сіл Кирсове, Главани, деяких змішаних говірок); 18) наявність вказівного займенника *тоз*; форма *тоо* поширена лише у говірках сіл Главани, Новоіванівка і Виноградівка, як паралельна до форм *тоз* – у деяких змішаних говірках; 19) наявність форми допоміжного дієслова в 1 особі мн. *сни*.

Своєрідність балканських говірок творять лексем *хуртувам* (размовляю), *старни* (щоки), *джуни* (губи), *мантава* (пальто), *ферджа*, *ямурлук*, *джам*, *чутора* та ін. (подати значення кожної лексеми).

На противагу думці Л. Мілетича і Ст. Стойкова, які включали балканські говірки до *ъ*-діалекту, С.Б. Бернштейн поділяє балканські говірки на два типи: *о*-діалект та *ъ*-діалект. До *о*-діалекту він відніс говірки сіл с. Кирсово, Задунівка, Новоіванівка, Рівне й Виноградівка, а всі інші – до *ъ*-діалекту. С. Б. Бернштейн відзначив, що балканські говірки *о*-діалекту не становлять єдності за іншими ознаками.

У говірці с. Новоіванівка давня членна форм *о* наявна лише у прикметниках; непослідовно вживається африката *дз*; зберігається [x] в інтервокальній позиції та менш послідовно – на початку слова.

Особливе місце серед балканських говірок *о*-діалекту посідає купоранська

говірка, яка суттєво відрізняється від названих вище і виявляє структурну близькість до говірок сливенського типу. Це не змішана говірка, в ній мало варіантних форм. У купоранській говірці в кінці слова під наголосом на місці /ѣ/ (ѣ) зафіксовано [a]; збереження м'якості кінцевих приголосних слова; послідовне уживання африкати дз; зміна груп приголосних *дн* і *бн* в *нн* (*панна, гланна, дремни*); фонетична структура слова *дивиндисе* та ін. До лексичних особливостей говірки належать *пат* (ліжка), *каши* (ремінь), *галуши* (галоши), *раменче, главница, конче, канофка* та ін.

Боргуджійська говірка (говірка с. Виноградівка) структурно близька до купоранської, хоча має менше рис сливенського типу. особливий інтерес становить лексика, яка засвідчує різноманітні звязки з говірками інших типів, напр.: *пѣшиш, диня, шушмик, менгиши, кладенец, кѣнтърми, шапрон* та ін.

Бернштейн С.Б. відзначав, що балканські говірки *о*-діалекту структурно диференційовані, не творять внутрішньої єдності [1, 38].

До балканських говірок *ъ*-діалекту С.Б. Бернштейн відніс говірки чумленсько-твардицької й болгарської підгруп.

Чумленсько-твардицькі говірки (виразні представники типу – говірки с. Твардиця, Кірютня, Калінчак) належать до сливенських типу; їхніми диференційними рисами є фонетична структура низки слів та специфічна лексика, зокрема: *панур, талига, пос, параліія, попиш, цикариди, йамурлук* та ін. Багатьма рисами вирізняється говірка с.Твардиця: відсутність африкати *дж* (*жоп, жам, чорбажи*); наголос у кінці слове *млечна*; флексія форм аориста –*ох*; дієслівні форми *п'ам, л'ам, см'ам, н'емам, н'ема* та ін. [1, 38].

До болгарської підгрупи належать говірки м. Болграда, сс. Виноградне, Жовтневе, Табаки, Червоноармійське, Василівка. Цей говірковий різновид склався внаслідок взаємодії говірок сливенського типу з туканськими (чийшійськими) говірками. У туканській частині (*махалі*) м. Болграда та в селах Курчі, Каракурт і Табаки давня чийшійська говірка втратила багато вихідних рис і нині належить до балканського типу. Туканська говірка м. Болграда перейняла такі південнобалканські риси, як фонетична структура слів *жетва, шепя, дивиндисе*; збереження [x] в усіх фонетичних позиціях; флексія –*a* під наголосом у закінченнях іменників ж. роду (*глава, брада*), а також у дієсловах теперішнього часу однини (*пера, преда*) та ін. [1, 39].

Говірка с. Главани низкою рис зближена з шуменськими і південноболгарськими говірками: наявність напруженого [ъ] у наголошеній позиції; флексія –*ъ* у дієсловах Іособи однини (*перъ, предъ*); фонетична структура дієслова *бъд'а*; наявність прослідків південноболгарського типу фонетичної структури слова *н'ашту*; непослідовний вияв перезвуку [a] ~ [e] після шиплячих та [j]: *жаба – жеби, фчар – фчари, шапка – шапки* та ін.

Виявлено риси, які є спільними з південноболгарським старотраянським говором, напр.: фонетична структура слів *шопа*, *нъш*, *моми*; наявність вказівних займенників *тоо*, *таа* та ін. [1, 39].

Серед болгарських говірок в Україні до фракійських належать говірки сіл Колісне, Василівка, Суворово, Лозоватка, Софіївка, Острівне, Новий Карагач, Холмське, Старий Траян, Катаржино, Благоеве, Кубанка та ін. [1, 39]. С.Б.Бернштейн відзначив, що фракійські говірки, як і балканські, структурно не становлять повної єдності.

Членна форма іменників чол. р. *-о* поширена у болгарських говірках в Україні у сс. Катаржино, Бакалово, Кубанка, Свердлово, Тернівка. У сучасній говірці с. Лошинівка членна форма *-о* майже повністю витіснена формою *-ъ* під впливом сатуновської говірки. Лише в говірці с.Острівне членна форма *-ъ* уживається послідовно, вона, ймовірно, для цієї говірки є давньою, вихідною.

Диференціюють ці говірки і форми дієслів майбутнього часу. У говірках с. Суворово, Острівне, Холмське, Новосельське, Старі Траяни, Лошинівка наявний маркер форм майбутнього часу *жъ*, як і в чийшієських говірках; а в говірках с. Василівка, Колісне, Новий Карагач – маркер *шъ*, характерний і для балканських говірок.

Таким чином, болгарський мовний континуум виявляється відчутно диференційованим, що є наслідком складних процесів як у самих говірках, так і тих численних міграційних процесів, які характеризували історію болгар упродовж усього їхнього перебування на Балканах. Ця диференціація діалектного ландшафту метрополії вплинула на ситуацію у мікроконтинуумі болгарських переселенських говірок в Україні. Між ними досі спостерігаються відчутні відмінності. Зокрема, між говірками балканського і фракійського типів, які є основними серед болгарських переселенських говірок, визначальними є наступні структурні відмінності. Наведений перелік важливіших диференційних ознак діалектних типів може служити матрицею під час аналізу бессарабських болгарських говірок, зокрема, в оцінці генези її структурних особливостей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Атлас болгарських говорів в СССР. – Ч.1. Вступительные статьи. Комментарии к картам. Ч.2. Карты. – М.: АН СССР, 158. – 84 с.;
2. Бернштейн С.Б. Болгарские говоры южного Буджака/ С.Б. Бернштейн // Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР. – М.: АН СССР, 1952. – Вип. 2. – С. 5-20;
3. Бернштейн С.Б. Задачи изучения болгарских говорів СССР/ С.Б. Бернштейн// Ученые записки Института славяноведения АН СССР. - М-Л.: АН СССР, 1950. –Т. 2 – С.219-224;
4. Бояджиев Т. Българските говори

в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия/ Т. Бояджиев. – София: Климент Охридски, 1991. – 276 с.; **5. Бояджиев Т.** Диалектите на българския език/Т. Бояджиев// Българският език – език на 13-вековна държава. – София: Проф. Марин Дринов, 1981. – С. 5-70; **6. Бояджиев Т.** Характеристика на говорите/Т. Бояджиев // Странджа. Материална и духовна култура. – София: Проф. Марин Дринов, 1996. – С. 432 – 445; **7. Клепикова Г.П.** Некоторые вопросы использования болгарских диалектных материалов в лексико-семантических исследованиях советских лингвистов // Славянское и балканское языкознание. – М.: Наука, 1983. – С. 174 – 187; **8. Клепикова Г.П.** Лексика родопских говоров и проблемы типологии южнославянско-севернославянских параллелей // Исследования по славянской диалектологии. 2. Южнославянские диалекты. – М., 1993. – С. 240-256; **9. Кочев И.** Гребенский говор в Силистренско // Трудове по българска диалектология. Книга 5. – София: БАН, 1969. –184 с.; **10. Кочев И.** За диагностиращите черти на българските диалекти // Български език, кн. 4, 1991, – С. 307 – 310; **11. Кочев И.** Основното диалектно деление на българския език // Български език, 1980, №4. – С. 295 – 305; **12. Милетиц Л.** Източнобългарските говори. – София: БАН, 1989. – 192 с.; **13. Младенов М.** Българските говори в Румъния. – София: БАН, 1993. – 456 с.; **14. Младенов М.** Роль лексических данных в диалектном членении болгарского языка // Восточнославянское и общее языкознание. – М.: Наука, 1978. – С. 66 – 71; **15. Младенов М.** Типове лексикални различия в източните български говори (по материали от БДА.Т. 1 и 2) // Славистичен сборник. – София: БАН, 1973. – С. 262 – 280; **16. Младенов М.** Ятовата граница в светлината на нови данни (Към въпроса за диалектното разчленение на българския език) // Славистичен сборник. – София: БАН, 1973. – С. 241 – 257; **17. Младенов Ст.** Луи Леже и въпросът за македонските говори // Сборник Луи Леже. – София, 1925. – С. 159-169; **18. Стойков Ст.** Българска диалектология. – София: Проф. Марин Дринов, 2002. – 430 с.; **19. Стойков Ст.** Говор села Твърдицы (Сливенской околии в Болгарии) и села Твардицы (Молдавской ССР) // Статьи и материалы по болгарской диалектологии СССР. – М.: АН СССР, 1958. – Вып. 8. – С. 3-63; **20. Стойков Ст.** Основно диалектно деление на българския език // Славянска филология. Доклады, съобщения и статьи по языкознанию. – София: БАН, 1963. – Т. 3. – С. 105-119; **21. Теодоров-Балан А.** Родопското наречие // Сборник статей по славяноведению, посвященных проф. М.С.Дринову. – Харьков, 1904. – С. 111-127; **22. Цонев Б.** История на българския език. А. Обща част. – София, 1940. – 420 с.; **23. Чешко Е.В.** Из истории кайракийского говора: болгарский говор с. Лощиновки Болградского р-на Измаильской обл.// Статьи и материалы по болгарской диалектологии. – М.: АН СССР, 1952. – Вып. 2. – С. 21-75; **24. Чешко Е.В.** Итоги работы по составлению лингвистического атласа болгарских говоров СССР // Ученые записки Института славяноведения.– М.-Л., 1950. – Том II. – С. 232-241; **25. Шаур В.** Старинната българска ятова граница // Диалектология и лингвистична география. – София, 1999. – С. 246 – 256.